

Մարկոս Աւրելիոս ինքնակալին բողոքը, որ առ Պողոսն իր քարեկամբ կը գրէ՝ քարի կրբութեան վրայ :

Մարկոս Աւրելիոս միահեծան ինքնակալ չոռմայեցւոց առ քեզ Պողոսն իր հին բարեկամբ ողջոյն :

Եստեան կուսանաց մեհենին մէջն էի, երբոր քու շատ օր առաջ գրած ու անկեց շատ առաջ ալ ինծմէ բաղձացուած թուղթդ առի : Աղէկ բան . գուն ինծի կարճ կը գրես, ու կ'ուզես որ ես քեզի երկայն գրեմ, ասիկայ չվայլեր իշխանութեան ծայրը հասած անծի մը : Կը գրես որ ծնկանդ վրայ մեծ վէրք մը ելեր է . սրտանց կը ցաւիմ քեզի համար բաղձացած բարիքս չունենալուդ վրայ . ամէն նեղութեան կրնայ համբերել մարդ, առողջութիւն որ ունենայ : Ինչպէս չոռդոս գալդ կը գրես, ու կ'ուզես որ ես ալ քեզի գրեմ ատ կղզւոյդ մէջ անցուցած պատանեկութեան վարքս, երբոր հոտ տեղը այնշափ ատեն ուսման հետ եղայ . կ'ուզես որ պատմեմ քեզի կայսր ըլլալէս առաջ իմ անցուցած կեանքս : Շատ կը զարմանամ ատ խնդիրքը ընելուդ . անկեց աւելի ալ զարմանք կու գայ ինծի շմտածելուդ որ ատ քու հարցմունքիդ պատասխանը առանց հառաջանաց չեմ կրնար տալ . վասն զի մարդս իր պատանեկութեան ատենը ըրածները աւելի պէտք է ուղղէ, քան թէ պատմէ :

Աննիոս վերոս իմ հայրս ուզելով հայրաբար վարուիլ հետո, զեռ տասուիրեք տարուան չեղած՝ զիս չոռմայ մոլութիւններէն ազատելու համար խրկեց 'ի չոռդոս, որպէս զի գիտութիւն սորվիմ . բայց ստակէն եւել զրեանք տուաւ հետո : Այնչափ բախտաւոր ու փութաջան եղայ ուսման մէջ, որ զեռ քսանընօթը տարուան լմբնցուցի ճարտասանութիւնը ու բնաբանական և բարոյական իմաստափրութիւնը : Ամենէն մեծ պատճառը ուսման ասանկ ետեէ ըլլալու՝ ստակ

չունենալս էր . վասն զի աղքատութիւնը կը ստիպէ այն հասակը առաքինի ըլլալու, որպէս զի առաքինութեամբ հասնի հոն՝ ուր որ ուրիշները հարստութեամբ կը հասնին :

Չոռվմայէն հեռու ըլլալս չէի ուզեր, ով սիրելի բարեկամ . մանաւանդ ատ կղզւոյն մէջ մինաւորիկ ըլլալուս համար : Բայց տասը տարի հոտտեղը ուսմունք սորվելէն ետքը, իմ հայրենիքս սեպեցի ատ երկիրը . ու կը մտածեմ որ ասոր պատճառը իմ հոտտեղը անցուցած կեանքս եղած է . վասն զի անսրխալ կանոն մըն է որ առաքինութեամբ օտար մարդը տեղացի կ'ըլլայ իր բնակած տեղոյն, իսկ տեղացին օտարական կը դառնայ մոլութեամբ : Աննիոս վերոս իմ հայրս տամնըհինդ տարի ատ կողմերը զօրավարութիւն ըրաւ՝ սահմանագլուխները բարբարոսներուն դէմ պահպանելու, Աղրիանոս տիրոջմէս ու Անտոնիոս Պիոս աներոջմէս խրկուած, որոնք երկուքն ալ փառաւոր յիշատակ թողուցին : Ինծի ալ հօրս հին բարեկամներուն յանձնուած ըլլալս օգնեց չոռմայ փափկութիւնները մոռնալու, ու ատ կղզւոյն նեղութիւնները կը ել սորվելու : Հարկաւոր էր ինծի աս, վասն զի հայրենասիրութիւնը բաղձալ կուտայ մարդուս միշտ իր հայրենիքը դառնալու :

Գիտցած ըլլաս որ չոռդացիք երախտագէտ մարդիկ են, ուրիշ կղզւոցոց պէս ապերախտ ու խարեբայ չեն . հօրս բարեկամները կ'օգնէին միշտ ինծի խորհուրդ ու ստակ տալով, երկուքն ալ ինծի անանկ հարկաւոր էին որ ուրուն աւելի կարօտ եղած ըլլալս չեմ գիտեր : Վասն զի օտարական մը ստըկով իր ձանձրութեանը ճար կ'ընէ, ու խրատով իր հայրենեաց քաղցը սէրը կը մոռնայ : Քանի որ հայրս ատ կողմերը պատերազմելու հետ էր, կ'ուզէի կենալ 'ի չոռդոս՝ իմաստասիրութեան ետեէ ըլլալու, բայց չկրցայ . վասն զի Աղրիանոս իմ տէրս հրամնեց որ 'ի չոռմ դառնամ, ու դժարս չեկաւ քառնալու, թէպէտ և ինչպէս որ ըսի՝ չոռ-

դացիք ինծի տեղացիի պէս կը նայէին .
բայց օտարական մը որչափ ալ ուրիշ
տեղուանք տեսնելով զուարձանայ ,
սիրար գոհ չէ . խօսքս Հռոդոսի վրայ
իմացիր :

Քեզի պատմեմ Հռոդոս գալէս ա-
ռաջ իմ պղտիկութիւնս ինչպէս ան-
ցընելս 'ի Մոնթէչէլիոյ հօրս բնակած
թաղը 'ի Հռոմ : Խիստ զգուշութեամբ
կը պահէին առջի Հռոմայեցիք այն օ-
րէնքն որ պարտք կը զնէր հռոմէական
աղատութիւն վայելող քաղաքացւոց ,
իրենց տասը տարուընէ վեր տղաքը շժո-
ղուլ որ պարապ պտրտին փողոցները :
Վասն զի սովորութիւն էր 'ի Հռոմ որ
բարեկիրթ քաղաքացիք զաւկըներնուն
երկու տարի կաթ կը կերցընէին , եր-
կու տարի ալ զգուանօք կը մեծցընէին
զիրենք . չորս տարուընէ մինչև 'ի վեցը
կարդալ կը սորմէին տղաք , ինչուան
ութը գրել . ութը տարուընէ մինչև 'ի
տասը քերականութիւն դաս կ'առնէին :
Տասը տարուան եղածնուն պէս՝ ա-
րուետի մը կամ ուսման մը ետևէ կ'ըլ-
լային , կամ պատերազմի կ'երթային ,
Հռոմայ փողոցները պարապ չպըտը-
լու համար : Ասանկ ալ տասն տախ-
տակաց օրէնքներուն մէջը գրած էր .
« կը հրամմենք ու կը սահմանենք որ ա-
մէն Հռոմայեցիք ու բոլոր Հռոմայ
չորս զին բնակօղները պատժեն պա-
րապ կեցող զաւկընին տասը տարուան
ըլլալէն ետքը . ու տղայ մը անպատիժ
մնալով յանցանք մը որ ընէ , հայրն ալ
իրեն հետ պատժուի » : Վասն զի ժողո-
վրդեան մոլութիւնները աճեցընելու ա-
մէն պատճառներէն եւել ծնողաց ի-
րենց զաւկըներնուն վրայ հոդ չունե-
նալն է : Քեզի բան մը ըսեմ , իմն Պո-
լիսն , որ զարմանաս . երբոր Հռոմ յաղ-
թանակներու մէջ էր , ու բարեբախ-
տութիւն ունէր իր աղէկ կառավարու-
թեամբը բոլոր աշխըրքիս հրամայելու ,
Հռոմայ չորս զին երկու հարիւր հա-
զար հոգիէն աւելի կար , որոնց հարիւր
հազարէն աւելին հարկաւորապէս տը-
ղաք էին : Ասոնց վրայ հոդ ունեցօղները
անանկ կը բռնէին զիրենք նաև պղտի

բաներու մէջ , որ կատոն ուտիկեցիին
զաւկըներուն մէկը աքսորուեցաւ՝ տղուն
մէկին սափորը կոտրելուն համար որ
ջուր բերելու կ'երթար . նմանապէս կին
նային զաւակը աքսորուեցաւ՝ միայն
ուրիշի պարտիզէն պառող փրցընելուն
համար . երկուքն ալ զեռ տասնըհինգ
տարինին չէին հասած :

Մեր կիկերոնը կ'ըսէ որ հին Հռոմա-
յեցիք բանի մը վրայ անանկ արթուն
չէին , ինչպէս տղոց ու ծերոց պարապ
կեանք չանցընելուն . ու քանի որ տղաք
Հռոմայ մէջ պարապ չէին պտրտիր ,
հասարակապետութիւնը տեսեց : Վասն
զի ամէնէն երջանիկ երկիրը ան է , ուր
որ ամէնքը իրենց աշխատանքը կը վա-
յելն , ու մէկը ուրիշի քրտինքովը
չապրիր : Գիտցած ըլլաս , Պոլիսնս , որ
իմ պղտիկութեան ատենա , թէ և հիմայ
ալ շատ ծեր մը չեմ , Հռոմայ մէջ մէ-
կը չէր համարձակեր պտըտելու՝ ա-
ռանց իր արուեստին կամ պաշտօնին
նշանը ունենալու , ուսկից որ իր ապ-
րուստը ունէր . թէ որ մէկը համարձա-
կէր , չէ թէ միայն տղաքը զինքը խեն-
թի տեղ զնելով՝ ետևէն կը կանչւրո-
ւէին , այլ և բանտարկեալներուն հետ
աշխատելու կը դատապարտուէր : Ը-
սածս առասպել չկարծելու համար՝
գիտցիր որ կայսրը առջևէն վառած ջահ
կը տանէր , հիւպատոսը տրցակ մը
զէնք , քուրմերը իրենց գլխարկը , դա-
տաւորները կոնք մը , համարականները
պղտի ծանրոց մը , տրիբունները լախտ
մը , ճարտասանները զիլք մը , ոսկերիչ-
ները բութակ մը , նմանապէս ուրիշ ա-
մէն կարգի անձինք . բաց 'ի օտարա-
կան վաճառականներէն , որոնք կ'որո-
շուէին իրենց միակերպ հագուստէն .
Վասն զի օտարական մը չէր կրնար Հը-
ռոմ Հռոմայեցւոց պէս հազնիլ կամ
անոնց նշանը ունենալ : Ի՞նչ յաջողու-
թիւն , ինչ կրթութիւն կար ան ատե-
նը . հազարին մէջէն մէկ ախտաւոր մը
չէիր գտնար . իսկ հիմայ քսան հազա-
րէն առաքինի մը չես գտնար բոլոր ի-
տալիոյ մէջ : Զեմ գիտեր ինչու ճակա-
տագիրը այսչափ խիստ է ինծի . քառ-

սուն տարի է, լալէն ուրիշ բան չեմ
ըներ՝ տեսնելով որ աղէկները կը մեռ-
նին, ու յիշատակնին չմնար. իսկ գէ-
շերը կ'ապրին ու կ'երթան։ Ասոր վրայ
բան մը դտայ կապիտոլիոնին գրեանց
մէջ, Մարիոսի ու Սիլլայի ատեններէն։
իրաւցընէ յիշատակի արժանի բան է,
զրեմ քեզի, իմն Պոլիոն։

կիննայի ատենէն 'ի վեր անփոփո-
խելի օրէնք ու սովորութիւն էր 'ի
Հռոմ, որ համարակալ մը ընտրուածին
պէս՝ պէտք էր այցելութեան ելլեր բո-
լոր իտալիա ան տեղերուն, որ իր իշ-
խանութեանը տակն էին։ Աս այցելու-
թիւնը իրեք բանի համար էր. մէյմը
իմանալու որ արտունջ ունեցող մը կա՞ր
արդարութիւն չըլլուելուն համար. եր-
կրորդ՝ քննելու որ հասարակապետու-
թիւնը ինչ համարում ունէր ան կող-
մերը. երրորդ՝ ամենէն իրենց հպատա-
կութեանը հաստատութիւնը ընդունե-
լու։ ի՞նչ կը կարծես, Պոլիոնս. թէ որ
հիմայ աս այցելութիւնը ըլլուէր իտա-
լիա, ի՞նչպէս կը լմիննար. հասարա-
կապետութեան բանը լմինցած է, գի-
տես. արդարութիւնը աւրուած, իսկ
Հռոմայ հպատակելը բոլորովին վեր-
ցուած, թէ և առանց պատճառի չէ։
իրաւունք ալ է որ Հռոմ իր իշխանու-
թիւնը կորսընցընէ. վասն զի ան որ ա-
ռաքինութեանց մայրաքաղաքն էր, հի-
մայ մոլութեանց բոյնը եղած է։ Սիլ-
լայի ու Մարիոսի մէջ եղած պատե-
րազմէն երկու տարի ետքը՝ տարւոյն
համարակալը, ինչպէս սովորութիւն
էր, այցելութեան գնաց Նորա, որ
կամպանիոյ գաւառին մէջն է. ու ա-
մառ ատեն որովիշետե հոն տաքը սաս-
տիկ էր, համարակալը ժողովրդենէ
մէկը չտեսնալով՝ ըսաւ պանդոկապե-
տին, ուր որ ինչեր էր. բարեկամ, ես
համարակալ եմ, չռոմայ ծերակու-
տին կողմանէ եկած այցելութիւն ընե-
լու հոս տեղին. գնա շուտով ինծի կան-
չէ քաղքը իներուն աղէկները, ըսելիք
ունիմ իրենց յանուն սրբազն ծերա-
կուտին։ Պանդոկապետն որ աւելի խե-
լացի էր քան թէ Հռոմայեցիին պէս

հարուստ, զերեզմաննոցը գնաց, ու
թաղուած մեռելները բարձր ձայնով
կանչեց։ Աղէկ քաղքը իներ, հետս ե-
կէք, Հռոմայեցւոց համարակալը զձեղ
կ'ուղէ։ Համարակալը տեսնելով որ
մարդ չէր երենար, նորէն խրկեց պան-
դոկապետը որ կանչէ զանոնք. անիկայ
նորէն գերեզմաննոցը գնաց, ու ըսաւ
մեռելներուն. Բարի քաղքաքացիք, ե-
կէք, համարակալը զձեղ կ'ուղէ։ Նը-
մանապէս երրորդ անգամ ալ կան-
չեց զանոնք. բայց համարակալը մարդ
մը չիտեսնելով՝ բարկացաւ ու ըսաւ
պանդոկապետին. Որովհետև չեն ու-
ղեր գալ, հետս եկուր ու ցուցուր ին-
ծի զանոնք. ծանր պատժոյ արժանի
են որոնք որ ծերակուտին չեն հպա-
տակիր։ Խեղճը բռնեց համարակալին
ձեռքէն, գերեզմաննոցը տարաւ զին-
քը՝ ուր որ առաջ գնացեր էր, ու նո-
րէն սկսաւ մեռելներուն հետ խօսիլ
ըսելով. Բարի քաղքը իր, Հռոմայեցւոց
համարակալը հոս է, ձեզի ըսելիք ու-
նի։ Տաքցաւ համարակալն ու ըսաւ.
Անխելք մարդ, ես քեզի կենդանիները
կանչէ ըսի, զուն մեռելները կը կան-
չես։ Պատասխանեց պանդոկապետը.
Աղէկ մոտածելու որ ըլլայիր, ըրածիս
վրայ չէիր տաքնար. վասն զի ասքաղ-
քիս ամէն աղէկները մեռած ու թա-
զուած են հոս. աղէկ մարդիկ որ կը
փնտուես, պէտք է որ զիք կամ մե-
ռածները կենդանացընեն և կամ նո-
րէն աղէկ մարդիկ խրկեն աշխարհք։
Սիլլա հիւլատոս մեր զօրավարը հինգ
ամիս կեցաւ աս քաղաքը՝ որ կ'ըսուի
Նորա կամպանիոյ, ու անանկ սերմ մը
ցանեց, որուն պտուղը իր ձեռքովը
քաղեց 'ի Հռոմ. հայրերը անորդի թո-
ղուց, աղջիկները անմայր, երիկները
անկին, կանայք որբեարի, տէրերը ա-
ռանց ծառայի, ծառաները անտէրունչ.
զիք առանց մեհենի, մեհեանները ա-
ռանց քրմի. լեռները առանց անաս-
նոյ, գաշտերը առանց քեզիք։ Ու ալ
գէշը՝ ատ անիծած մարդը վերուց մեր-
երկրէն աղէկ մարդիկները, ու երկիր-
նիս մոլութիւններով ու մոլիներով լե-

ցուց . աղէկներն որ սպաննեց՝ թա-
ղուած են մեռելներուն հետ . հապարտ-
ները միայն թողուց՝ որոնք տիրել կ'ու-
զեն , նախանձուները՝ որոնք չարու-
թիւն միայն կը մտածեն , պարապ մար-
դիկները՝ որոնք զբօսանք միայն կը
փնտուեն , որկրամոլները՝ որոնք կերու-
խումի ետևէ են միայն , գողերը՝ ո-
րոնք ուրիշներունը յափշտակել զիտեն
միայն : Թէ որ դուն ու քու Հռոմայե-
ցիներդ ասանկները աղէկ քաղքըցիք
կը սեպէք , կեցիր որ երթամ կանչեմ
զամէնքը : Գիտցիր , ով համարակալ ,
որ աս տեղը աղէկ քաղքըցի կ'ըսուին
միայն առաքինի , խելացի , համեստ ,
խաղաղասէր ու համբերօղ մարդիկ . հոս
տեղը աղէկ քաղքըցի կ'ըսուին անոնք
միայն , որոնք որ ուրիշի աղէկութիւն
ընել կ'ուղեն , ու մէկու մը մնաս չեն ը-
ներ : Թէ որ ասանկները կ'ուղես , լա-
լով կ'ըսեմ որ գերեզմաննոցը միայն կը
գտնաս . Աստուծոյ արդարութիւնը ը-
րաւ որ մեռնին անոնք , որոնց որ հա-
սարակապետութիւնը արժանի չէր :
Դուն հոս այցելութիւն ընելու եկեր
ես , գէշերը չորս դիդ առած՝ իրենց
մոլութիւնները ծածկելու համար ըզ-
քեզ նեղը պիտոր ձգեն . հաւտա խօս-
քիս . Թէ որ կեանքդ չես ուղեր կոր-
սընցընել , աս փատած ոսկորներուն ա-
ւելի վստահացիր քան թէ անոնց սըր-
տին . վասն զի աւելի լաւ է մեռելնե-
րուն բարի օրինակը , քան թէ կենդա-
նի եղողներուն դէշ խորհուրդը :

Ո՞վ Պոլիոն , աս պատմութիւնը գրե-
ցի քեզի՝ որպէս զի իմանաս ո՞րչափ
գէշ մարդիկ կան աշխըքիս վրայ , ու
ո՞րչափ քիչ են աղէկները բոլոր իտա-
լիոյ մէջ : Աս չարեացը պատճառ ծնո-
ղաց զաւկընին առջի Հռոմայեցւոց պէս
չկրթելն է . վասն զի կարելի չէ որ մէ-
կը աղէկ վարդ ունենայ , թէ որ պդտի-
կուց խստութեամբ չէ կրթուած : Ան-
նիոս Վերոս իմ հայրա այնչափ գովես-
տի արժանի է , որչափ որ ես արժանի
եմ յանդիմանութեան . անանկ խիստ
էր որ չէի համարձակեր աչքս վեր վեր-
ցընել երեսը նայելու , ու կ'ըսէր ինծի

ատէպ . Մարկոս որդեակ իմ , կ'ուզեմ
որ աղէկ Հռոմայեցի ըլլաս , քան թէ
անառակ վիլիսովիայ :

Կ'ուղես որ գրեմ քեզի՝ վարպետ-
ներս ով եղան , ու առջի հասակիս ինչ
զիտութիւն սորվեցայ : Որչափ որ ես
աղէկ աշկերտ չեղայ , բայց աղէկ վար-
պետներ ունեցայ . շատ զիտութիւն-
ներ սորվեցայ , որոնք հիմայ չեմ գի-
տեր . չէ թէ ուղելով մոռցայ զանոնք ,
հապա ինքնակալութեան ծանր զբաղ-
մունքները կողոպտեցին իմ զիտու-
թիւններս . որովհետև ընդհանուր կա-
նոնն է որ անզբաղ մարդիկ միայն կըր-
նան պահել իրենց զիտութիւնը : Քե-
րականութեան վարպետս եղաւ Եւ-
փորմիոն՝ որ սպանիացի կը սեպուէր ,
ու ալեոր էր . խիստ հանդարտ կը խօ-
սէր , խիստ էր զիս կրթելու , ու իր
վարքը շատ լաւ : Վասն զի օրէնք էր 'ի
Հռոմ որ վարպետները ծեր ըլլան . ա-
նանկ որ՝ եթէ տղան տասը տարին ան-
ցած էր , վարպետը յիսունը անցած
պիտոր ըլլար : Երկայն ատեն անցուցի
ճարտասանութիւն ու օրէնսգիտու-
թիւն սորվելու . վարպետս եղաւ Ա-
ղեքսանդր Լիկայոնացի յոյն . անանկ
քաջ ճարտասան էր որ եթէ գրելու
ալ այնպէս յարմարութիւն ունեցած
ըլլար , ինչպէս խօսելու ունէր , կիկե-
րոն Հռոմայեցւոց մէջ ինչ համբաւ որ
ունի՝ անկէց պակաս չէր ունենար ինքն
ալ թունաց մէջ : Աս վարպետս 'ի նէա-
պօլիս մեռաւ , ու ես 'ի Հռոդոս եկայ .
ու ճարտասանութեան դասը շարունա-
կեցին ինծի Որոզիոս , Ֆրոնդոն ու
Պոլիոն , որոնք իրաւցընէ քաջ ճար-
տասան էին , ու մեծ ձիրք ունէին կա-
տակերգութիւն , ողբերգութիւն ու զա-
ւեշտ գրելու : Բնարանական իմաստա-
սիրութեան զասը կոմոդոս Քալկեդո-
նիոսէն առի , որ հասակը առած էր ,
ու Ագրիանոս շատ վարկում ունէր վը-
րան : Ինքը թարգմանեց զՀռոմերոս յու-
նարէնէն լատիններէն : Անոր մահուընէն
ետքը վարպետս եղաւ Սեքստոս քերո-
նացի , եղբօրորդի մեծին Պլուտարքոսի ,
որ Տրայիանոսի վարպետն էր : Եր-

սունըհինդ տարուան էի երբոր զինքը ճանչցայ , ու իրաւցընէ անանկ համարմունկ ունէր ան ատենէն՝ որ ուրիշ իմաստասէր մը չէ ունեցած Հռոմայեցւոց ինքնակալութեան մէջ : Դեռ քովս կը բռնեմ զինքը . ու թէպէտ ութսուն տարուան է , բայց զբաղած մեր ատենին պատմութիւնն ու թշուառութիւնները գրելու :

Երկու տարի ալ օրէնսդիտութեան ետևէ եղայ , ամէն աղզաց օրէնքները դիտնալու , որով շատ հնութիւններ սորվեցայ : Աս գիտութեան վարպետս եղաւ Վոլուսիոս Մեկիանոս , որ աղէկ գիտէր օրէնքները սորվեցընել , բայց սորվեցընելէն աղէկ՝ անոնց գէմ ընելը գիտէր : Օր մը ըսաւ ինծի . Մարկոս , աշխրբիս մէջ կայ օրէնք մը՝ որ ես չգիտնամ : Ես ալ իրեն ըսի . Աշխրբիս մէջ կայ օրէնք մը որուն դուն գէմը չընես : Հռոդոս գալէս հինդ տարի ետքը սաստիկ ժանտախտ մը եղաւ հոտ տեղը , որ ցրուեց մեր վարժարանը՝ որ նեղ ու պղտի տեղ մըն էր : Ան ատենը նկարիչ մը կար հոտ , որ Պաղետինու երկրին մեծ պատկեր մը կը քաշէր . անկէց սորվեցայ ուրուագիծ , ետքն ալ նկարելը՝ Դիոգենետէսէն , որ ան ատենին անուանի նկարիչն էր : Ասիկայ նկարեց 'ի Հռոմ վեց առաքինի ինքնակալ տախտակի մը վրայ , վեց ալ բռնաւոր ուրիշ տախտակի վրայ : Բռնաւորներուն մէջ Ներոնն ալ կար անանկ բնական նկարած , որ տեսնօղը կենդանի կը կարծէր զինքը : Մերակոյտը այրել տուաւ այն պատկերը , ըսելով որ անանկ անօրէն վարք ունեցօղը արժանի չէր անանկ աղուոր նկարի : Ուրիշները կ'ըսեն որ անանկ կատաղի քաշած էր , որ նայօղները կը սարափեցընէր :

Փաւստինան հարս առնելէս ետքը աշխարհագրութիւն սորվեցայ յԱրգիլէտ , որ Լիւրիկէի մայրաքաղաքն է . վարպետներս էին Ռուստիկոս ու Կիննա կատողոս ժամանակագրօղք ու խորհրդականք Աղրիանոսի իմ տիրոջ , ու Անտոնիոսի աներոջ : Եւ որպէս զի բան

մը չմնայ , որչափ որ մարդուս տկարութիւնը կրնայ սորվիլ , Տակիայի պատերազմին գնացած ատենս երաժշտութեան ալ ետևէ եղայ , ու տեսայ որ յարմարութիւն ունիմ եղեր սորվելու : Վարպետս էր Գեմինոս կոմոդոս , որ որչափ երաժիշտ տեսած էի հռոմէական ինքնակալութեան մէջ , ամենէն աջողաձեռն էր նուագարան զարնելու , ու երգելու ալ՝ ամենէն աղէկ ձայն ունեցող :

Աս է իմ կեանքս , ու գիտութիւն սորվելու համար անցուցած ատենս . ու իրաւցընէ՝ այսչափ ուսման ետևէ եղօղը պէտք էր որ շատ առաքինի մարդը ըլլար . բայց երգմամբ կը խոստովանիմ որ ուսման ետևէ եղած ատենս ալ ամէն օր շատ մը ատեն կը կորսընցընէի . վասն զի պատանեկութիւնը այնչափ աղատութիւն կ'ուղէ , ու մարմինը այնչափ փափուկ է , որ ինչ արտաքին ըզբաղմունք ալ ունենայ՝ ատեն կը գողնայ իր հաճոյքը ընելու : Անոր համար առջի Հռոմայեցիք թէ և ուրիշ բաներու ալ փութաջան էին , բայց հինդ բանի ամէն ջանք կ'ընէին . ծերակոյտը ամենեին չէր զիջաներ ասոնց գէմ , աղաչանք մը չէր ընդուներ . և ոչ օրէնք մը կրնար տնօրինել աս հինդ բանը : Առջինն էր որ քուրմերը պարկեցած են ժողովրդեան : Երկրորդն էր որ եստեան կուսանքը չըլլան անկարգ . վասն զի ուր որ քուրմերը անպարկեցած են ժողովրդեան : Երկրորդն էր որ եստեան կուսանքը չըլլան անկարգ . վասն զի օրիորդ մը որ իր կամքը ամենուն առջին խոստացեր է համեստըլլալու , պէտք է որ յայտնի ու ծածուկ իր զգաւութիւնը պահէ : Երրորդն էր որ գատաւորները արդար ըլլան . վասն զի չարիք մը չկայ որ այնպէս շուտով կործանէ զհասարակապետութիւնը , ինչպէս դատաւոր մը՝ որ կշուր ուղիղ չըսեր : Զորրորդն էր որ պատերազմի գացող զօրավարները չըլլան վատ . վասն զի անանկ վտանգաւոր ու գէշ բան չկայ , ինչպէս բանակը մարդու մը յանձնել՝ որ ուրիշները առաջ քչէ պատերազմելու , ու ինքը

ետև մնայ: Հինգերորդն էր որ տղոց վերակացութիւն ընօղները ըլլան առաքինի անձինք . վասն զի անկէց այլանդակ ու գայթակղելու բան չկայ՝ որ տղոց վարպետ մը մոլութիւններ ունենայ :

Ի՞նչպէս կ'երևնայ քեզի, Պո՛խոն . քանի որ աս բանելը կը պահուէին 'ի Հռոմ, կը կարծես որ հռոմայեցի կրտիճները ասանկ անառակ ըլլային՝ ինչպէս որ հիմայ կը տեսնենք: կը կարծես որ աս ան Հռոմն է, ուր որ հին ատենը այն ոսկեղին դարուն՝ ծերերը պարկեշտ, պատանիները բարեկիրթ, զօրքը անկարգութիւններէ հեռու, դատաւորներն ու ծերակոյտը արդարէին: Բոլոր երկինքը վկայ կը կոչեմ, ու կ'երջնում հաւատարմութեանս վլրայ, որ ասիկայ Հռոմ չէ, ոչ Հռոմայ համ հոտ ունի, ոչ Հռոմայ նմանութիւն, և ոչ Հռոմայ շնորհք: Ասիկայ առաջի Հռոմն է ըսողը՝ յայտնի կ'ընէ որ հին Հռոմայ վրայ տեղեկութիւն չունի: Այն առջի առաքինի հռոմայեցիները մեռնելէն ետքը, զիք զմեղ անարժան սեպեցին ան Հռոմին. ուստի կամ ասիկայ առջի Հռոմը չէ, կամ մենք հռոմայեցի չենք. վասն զի հիներուն գործքերն ու առաքինութիւննին նայելու որ ըլլանք, իրենց մեծ անարդանք կ'ընենք՝ անոնց յաջորդ սեպելով զմեղ: Ասոնք կըսեմ, ովք Պոլիոն, որպէս զի գիտնաս ինչ էինք, ու ինչ ենք հիմայ. ու իմանաս որ մեր հիմակուան վիճակը ամենսին առջիններուն վիճակին չնմանիր: Մեծ բաները երկայն ատենի ու մեծ զօրութեան կարօտ են որ աճին. ետքը ոտքի ծայրով զարնել մը զանոնք կը կործանէ:

Միտքս դրածէս եւել երկընցուցի թուղթս, ու զբաղմունքներուս պատճառաւը իրեք չորս անգամէն զրեցի. քու պակաս զրածովդ, ու իմ աւելի զրածովս թղթերնիս բարեխառնենք. ես քեզի կը ներեմ կարճ զրելդ, զուն ալ ինծի ներէ՝ թէ որ խիստ երկայն ըրի: Տեսայ զքեղ յԱղեքսանդրիս որ ուղնգեղիւր մը կը փնտուէիր, ես քեզի

մէկ մեծ մը կը խրկեմ, ձիով մը հանդեմ որ ինծի աղէկ ցեղ կ'երևնայ: Թէ որ Գրուտիլլա զստրիկդ կենդանի է, որուն հետ ստէպ կը խաղայի, իմացուր ինծի՝ որ օգնեմ զինքը հարս ընելու: Դիք պահպանեն զքեղ, իմս Պոլիոն, քու կնոջմովդ, զոքանչիւդ ու զստերաւդ . բարեկ զիրենք իմ ու ֆաւստինայիս կողմանէ: Մարկոս 'ի Մոնթէշէլիոյ ինքնակալ հռոմայեցւոց իր ձեռքովը քեզի կը դրէ:

Մարինոյ Ֆալիէրոյ Վենետիոյ տօժր :

1354էն վենետիկ քաղաքը մէկ մարդու պէս կու լար Անդրէաս Ցանտոլոյ տօժին մահուանը վրայ, որ չէ թէ միայն իր զարուն ամենէն աւելի զիտուն անձերէն մէկն եղած էր, հայրենեացը առաջին և լաւագոյն պատմագիրը և բեդրարգա բանաստեղծին սիրելագոյն բարեկամներէն մէկը, այլ և իր անձնական աղնիւ բնաւորութեամբը հպատակներուն սիրոյն և մեծարանաց արժանի եղեր էր, իմաստութեամբ կառավարած էր զանոնք և իր զիտութեամբը նաև օտարաց առջև յարգ և համբաւ ստացեր էր: Տօժրնտիր ժողովը նկատելով որ Ցանտոլոյի իմաստուն վարչութիւնը աւելի իր խոհեմութեանը և թափանցող մոքին արդիւնքն էր քան թէ զինուորական կտրճութեանը, որ երբեմն շահաւոր ըլլալու տեղ աւելի մսասակար կ'ըլլայ տէրութեանց, այնպիսի անձ մը փնտուց որ ամենայն կերպով կարենայ ժառանգ ըսուիլ իշեն գովանի ձիքերուն, և միաձայն հաւանութեամբ ընտրուեցաւ Մարինոյ Ֆալիէրոյ, թէպէտ և ուժմամեայ հասակին մէջ էր: Հասարակապետութեան այլ և այլ պաշտօններուն մէջ ցուցած յաջողակութիւնը, դեսպանութեանց և գաւառներու տնտեսութեանց մէջ բանեցուցած գործունէութիւնը և իր պերճախօսութիւնը և հմտութիւնը պատ-